A fenntarthatóság felé való átmenet lehetőségei Magyarországon

Pálvölgyi Tamás – Csete Mária

Kulcsszavak: fenntartható fejlődés, átmenet a fenntarthatóság felé, társadalmi és gazdasági feltételrendszer, térségi fenntarthatóság.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A Kárpát-medence páratlan természeti kincseit számos veszély fenyegeti. E veszély elhárítására adhat megoldást a fenntartható fejlődés, melynek ugyan az elmúlt négy évtizedben széles körű szakirodalma jött létre, de világszerte gyengék a gyakorlati eredményei. A jelen tanulmány a gyakorlati megvalósítás, a fenntarthatóság felé való átmenet magyar útját vizsgálja a következő feltételek megvalósításával:

1. Illeszkedés egy hosszabb távú nemzetstratégiai tervhez az átmenet alapfeltételeként.

2. A társadalom fenntarthatóság iránti igényének felkeltése.

3. A magyar gazdaság szuverenitását több, egymással is összefüggő függőségi helyzet gyengíti. A fenntarthatóság gazdasági feltételrendszere érdekében, a helyi adottságokat figyelembe vevő lokális gazdaság kiépítésével erősíteni kell a gazdasági önrendelkezést.

4. A fenntarthatóság közhatalmi, politikai feltételrendszereként az átmenettel egyetértő politikai környezet és egyszerű szabályokkal működtetett, szolgáltató jellegű közhatalmi struktúra létrehozása szükséges.

BEVEZETÉS

A Kárpát-medencében lelhető fel Európa védett fajainak közel fele, s hazánkban európai összehasonlításban is értékes erdők, gyepek, vizes élőhelyek találhatók, s világhírűek a magyarországi ivóvízbázisok és termálvízkészletek. Így túlzás nélkül állítható, hogy hazánk páratlan természeti kincsekkel rendelkezik. Ám a *természeti létalapokat számos veszély fenyegeti*. Csökken a termőterület, miközben egyre többet fogyasztanak és pazarolnak, ráadásul egyre több hulladékot és szennyezőanyagot „termelnek", lassan mérgezve az élővilágot és a lakosságot. Nő a kiszolgáltatottság az importtermékektől, energiahordozóktól, befektetőktől, s a szükségleteket egyre inkább „távoli" gazdasági szereplők fedezik. Hazánk természeti erőforrásai, a tiszta levegő és víz, a művelésre alkalmas termőföldek, a változatos élővilág a lét tartós fundamentumait alkotják. A *harmadik évezred eredményes nemzetei, közösségei azok közül kerülnek ki, amelyek felismerik, hogy e létalapok felélése végül magát a társadalmat is felemészti*.

Elméletben idestova negyven éve ismert a megoldás: a *fenntartható fejlődés* (*Meadows, 1972*). Az elmúlt két évtizedben számos szakma kialakította a maga fenntarthatófejlődés-értelmezését. Az üzleti élet a mértéktartó és hosszú távú profitszerzést, az államháztartás a kincstári stabilitást, a menedzser a tartósan problémamentes üzembiztonságot, a környezetvédő a szennyezés- és igénybevétel minimalizálását „látja" e fogalom mögött. Ám a fenntartható fejlődésnek – erős retorikai jellege ellenére – igen gyengék a gyakorlati eredményei, vagy másképpen: *tudják a di-*

agnózist, de nem ismerik a terápiát, azaz nem látják azt a „via regia"-t, ami fenntartható fejlődéshez vezet.

Jelen tanulmány keretei között a fenntarthatóság felé való átmenet magyar útját vizsgáljuk. Megközelítésünkben a fenntartható fejlődés *a négy tőkeelem (gazdasági, társadalmi, természeti és humán tőke)* – hosszabb távon ható – működési feltételeként határozható meg. Vizsgáljuk a társadalmi és ökológiai közérdekűséget, a fenntarthatóság és a versenyképesség összefüggéseit, valamint a fenntarthatóság és az emberi jól-lét, valamint a társadalmi jólét viszonyrendszerét. Kísérletet teszünk a térségi szemléletű fenntarthatósági kritériumok meghatározására, valamint ez alapján egy fenntarthatósági értékrend meghatározására. Vizsgáljuk a természeti erőforrások hosszú távú megóvását szolgáló, azt a piaci érdekek elé helyező „szigorú fenntarthatóság" megvalósíthatóságát, illetve a fenntarthatóság felé való átmenet egyes mérföldköveit (pl. társadalmi felzárkóztatás és a gyökeres – de nem felülről jövő – szemléletváltás). Végül javaslatokat, ajánlásokat teszünk a fenntarthatóság felé való átmenet stratégiájára.

1. FENNTARTHATÓSÁG, KÖZÉRDEK ÉS VERSENYKÉPESSÉG

Megítélésünk szerint a fenntarthatóság felé a magyar társadalom és gazdaság duális jellegének oldásán keresztül vezet az út. A természeti létalapok hosszú távú megóvását szolgáló, azt a piaci érdekek elé helyező „szigorú fenntarthatóság" csak fokozatosan érhető el, és nem valósítható meg társadalmi felzárkóztatás, valamint gyökeres (de nem felülről jövő) szemléletváltás nélkül. A jelenlegi helyzetet szem előtt tartva, egy emberközpontú, társadalmi elkötelezettségű fenntarthatóságból szükséges kiindulni és a „szigorú fenntarthatóság" felé való fokozatos átmenet útját megtalálni.

Közjó és közérdekűség

A közjó fogalmával kapcsolatos hazai szakirodalom (*Bartus, 2006a,b; Boda, 2004; Kerekes – Kiss, 2001; Kindler – Zsolnai, 1993; Lányi, 2007; Szlávik – Csete M., 2006*) közös nevezője, hogy a közjót „mérhetővé", értékelhetővé tevő *közérdekűség kultúrafüggő relatív fogalom:* az etikáról, erkölcsről, egyén és közösség viszonyáról, jogról és rendről alkotott politikai kategória. Ugyanakkor megítélésünk szerint a közérdekűség fogalmába feltétlenül beleértendő az életfeltételeket és az ökoszisztéma-szolgáltatásokat távlatosan biztosító – a létalapok hosszabb távú megóvását a rövid távú gazdasági érdekek elé helyező – tervezés, szabályozás és gazdálkodás. Véleményünk szerint a közérdekűséget többek között az alábbi fenntarthatósági alapelvek biztosíthatják

– az elővigyázatosság és megelőzés elvének alkalmazása minden tervezési, fejlesztési, megvalósítási tevékenységben;

– az erőforrásokhoz való egyenlő hozzáférés, azok valós értékének számbavétele és az élethez nélkülözhetetlen szükségletek kielégítése;

– felelősségteljes, értékalapú fejlesztés és gondoskodás, amely figyelembe veszi az erőforrások tartamos kezelését és a környezet eltartóképességének korlátait;

– a társadalmi igazságosság magas fokú figyelembevétele;

– a társadalmi részvétel folyamatos biztosítása;

– a felelősségvállalás erősítése, azaz a környezettel és társadalommal szemben viselt döntéshozói, közösségi, termelői, fogyasztói és személyes felelősség tudatosítása;

– a környezeti átterhelések kiküszöbölése a térségek és termelési rendszerek között.

A fenntarthatóság és a versenyképesség

A verseny vadhajtásai számtalan kárt okoztak és okoznak (a természeti környezet károsításával, a biodiverzitás pusztításával, a tájképi érték rombolásával stb.), de

tagadhatatlan, hogy előmozdították az általános fejlődést. A globalizált piacgazdaságban a sokszereplős piacgazdasági kereslet szabályozta piachoz képest a verseny eleve korlátozott. Ennek ellenére létezik a piac, a verseny, tehát a fenntarthatóságnak ezek között szükséges utat törni. A versenyben csak a versenyképesség javításával, erősítésével lehet helytállni a fenntartható fejlesztésben is, mégpedig három területen (*Csete L. – Láng, 2005, 2009*):

– *Versenyképes fenntartható tevékenységeket* szükséges folytatni, termékeket előállítani, szolgáltatásokat nyújtani, pályázatokat készíteni, lobbizni stb. Ebben az a tevékenység, termék, pályázat stb. a versenyképes, amelyik értékesíthető, érvényesíthető, elismerést kapó.

– *Versenyképes intézményi, vállalkozói háttér szükséges*. Versenyképes az a vállalkozás, szervezet, intézmény, amelyik képes megőrizni piaci vagy más pozícióját, illetve képes azt bővíteni, megerősíteni, az ügy érdekében érvényesíteni.

– *Versenyképes szereplők is nélkülözhetetlenek*. Versenyképes az a helyi vezető, menedzser, vállalkozó, családfő, aki általában időben rendelkezik megfelelő és megbízható információval, tudással.

A fenntartható gazdálkodási rendszer azzal is javítja versenyesélyeit, hogy *termelési-tevékenységi szerkezetét, sőt részben a fogyasztását is a helyi adottságokra építi*, s ezek, valamint a tevékenységek (termelő, szolgáltató, környezetgazdálkodó, fogyasztó stb.) kombinációjával javítja a versenyesélyeit, csökkentve a kockázatokat.

A „szigorú fenntarthatóság" körülményei között *csak olyan tevékenységek tekinthetők versenyképesnek, amelyek „kiadási" oldalán megjelennek a létalapokban fellépő károk*. A fenntarthatóság szempontjait – beleértve az ökológiai (szigorú) követelmények felé való elmozdulást is – az eddiginél erősebben szükséges érvényesíteni, számolva azonban azzal, hogy *ez csak fokozatosan lehetséges*. Olyan – változatos, az adottságokhoz igazodó – helyi, térségi versenyképességi modellek szükségesek, amelyek nem hozzák hátrányos helyzetbe azt a gazdasági szereplőt, aki környezeti szempontokat figyelembe vesz, fenntartható módon gazdálkodik (*Csete M., 2004*). Fontos tehát, hogy a fenntarthatóság és a versenyképesség vagy a gazdasági hatékonyság ne egymást kizáró, hanem egymást átható modellek legyenek.

2. A TÉRSÉGI SZEMLÉLETŰ FENNTARTHATÓSÁG KRITÉRIUMAI

A térségi szemléletű fenntarthatóság alapjait a semmi mással nem helyettesíthető vagy pótolható természeti adottságok, ökoszisztémák és ezek szolgáltatásai alkotják, amelyek az emberi létezés alapjait is képezik. *Robert Costanza (1997), Szlávik János (2005), Bartus Gábor (2006a)* és *Gyulai Iván (2008)* „szigorú" fenntarthatósággal kapcsolatos munkái, továbbá *Csete László és Láng István (2009)* fenntartható agrár- és vidékfejlesztéssel, *Csete Mária (2009)* kistérségi fenntarthatóság megvalósíthatóságával kapcsolatos kutatásai alapján a térségi szemléletű fenntarthatóságot a következőképpen határozhatjuk meg: *A térségi szemléletű fenntarthatóság gyakorlati definíciója a társadalmi és ökológiai közérdekűségen nyugszik. A természeti erőforrások olyan tartamos, értékvédő gazdálkodását kell megvalósítani, ami lehetővé teszi az emberek boldogulását anélkül, hogy a létalapok által biztosított ökológiai eltartóképességet meghaladó módon növekedne a gazdaság. A fenntarthatóság körülményei között az emberi élet és közösségi lét fennmaradása hosszú távon biztosított, ám az emberi tevékenység (pl. a gazdaság „működése") korlátok közötti, avégett, hogy ne rombolja le a sokféleséget, a komplexitást és az ökoszisztéma-szolgáltatásokat. A természeti tőke nem helyettesíthető más tőkejavakkal, és a természeti tőke értéke időben nem csökkenhet.*

A térségi szemléletű fenntarthatósági értékrend

Lényeges gyakorlati kérdés, hogy a fenntartható fejlődés milyen mélységben „hatja át" az egyes ágazati stratégiákat, programokat, koncepciókat, milyen mértékben érvényesül a támogatási rendszerek, szabályozási környezet kialakításában. Szintén fontos tervezési információ, hogy „hol tartunk" a fenntarthatóság felé vezető úton. *A tervek, programok, koncepciók, illetve a támogatási rendszerek fenntarthatósági értékelésére a stratégiai környezeti vizsgálat (SKV) metodikai háttere alkalmazható.* E kidolgozott, és az elmúlt években többek között a hazai agrár- és vidékfejlesztés, területfejlesztés, energiapolitika témaköreiben alkalmazott módszertan (*Tombácz et al., 2003; Pálvölgyi, 2006; Pálvölgyi et al., 2007a,b; Pálvölgyi, 2007; Pálvölgyi et al., 2008; Czira et al., 2008*) lényege, hogy a vizsgált dokumentumot, támogatási, szabályozási eszközt egy hatásértékelő mátrixban a vizsgálat tárgyára kidolgozott fenntarthatósági kritériumokhoz (értékrendhez) viszonyítják. *A fenntarthatósági kritériumok* (az értékrend egyes elemei) a fenntarthatósággal kapcsolatos szemléletmódot, ellenőrzési kritériumokat, viszonyítási alapot kívánnak rögzíteni. Ugyanakkor hangsúlyozzuk, hogy véleményünk szerint nincs „egyetlen", általános fenntarthatósági értékrend, hanem szakterületenként szükséges kidolgozni azokat. Az 1. táblázatban a térségi szemléletű fejlesztések (területfejlesztés, településfejlesztés, vidékfejlesztés) fenntarthatósági értékrendjét mutatjuk be (1. táblázat).

Mit jelent a fenntarthatóság felé való átmenet?

A fenntarthatóság felé vezető úton először is ki kell tűzni, hogy hova kívánnak eljutni. A fenntartható fejlődés – a nemzedékek közötti igazságosságon alapuló – *brundtlandi* fogalom- és eszközrendszere (*World Commission on Environment and Development, 1987*) az elmúlt negyed század alatt nem vitt közelebb a gyakorlati megvalósításhoz. A fenntartható fejlődés hárompilléres megközelítése (környezeti, társadalmi, gazdasági) pedig téves megítélésre vezethet: úgy tűnik, mintha az egyik pilléren elért eredmények „átválthatók lennének" egy másik pilléren mutatkozó kudarcokra. (Például egyes jóléti államoknak a társadalmi esélyegyenlőség, a szociális ellátórendszer terén elért vívmányai nem ellensúlyozhatják az erőforrásigényeik, ökológiai lábnyomuk szüntelen növekedését.)

Célszerű visszatérni a mindenki által jól ismert és érthető fogalmakhoz, mint például a takarékosság, a természeti értékek és az élelmiszerek tisztelete, vagy éppen a nem anyagi javak, a tanulás és a tudás „divatja", az önzetlenség, a gondoskodás, a gondosság és az elemi becsületesség mint életrendező elvek. *E szemléletben a fenntarthatóság felé való átmenet célja a tartós közérdekűség biztosítása*, melybe beleértendő a létalapok (természeti és humán erőforrások, ökoszisztéma-szolgáltatások) hosszabb távú megóvását a rövid távú gazdasági érdekek elé helyező „bölcs" tervezés, szabályozás és gazdálkodás is. *A fenntarthatóság felé való átmenet tárgya a létalapok megóvása, középpontjába pedig – az ágazati megközelítés helyett – az embert és a közösségeket kell helyezni. Az út végén harmonikus, értékkövető és értékőrző magyar társadalom sejlik, amelyben a boldogulás alapja – az anyagi értékek helyett – az egészség, a tudás, az erkölcs (mely többek között hiten, bizalmon és tiszteleten alapul), valamint a családi, közösségi és nemzeti összetartozás!*

A *magyar fenntarthatóság felé vezető út négy kulcsterülete* tágabb értelemben vett „tőkebefektetésnek" is tekinthető:

1. Befektetés a humán tőke újratermelésébe: egyéni, családi értékrend, szemléletmód, életmód változása. Az elmúlt emberöltő során az értékrendben is drámai változások történtek, az évszázadok

1. táblázat

A térségi fenntarthatóság kritériumai

Célok és prioritások	A végrehajtást támogató eszközök
Helyi és térségi fenntarthatóság	Járuljon hozzá a *helyi fenntarthatósághoz* azáltal, hogy nemzeti kincsként kezeli az ország egyedülálló természeti és termesztési adottságait, továbbá segítse az egyes térségek termék-, nyersanyag- és energiabehozatalának kiváltását.
Globális fenntarthatóság	Járuljon hozzá a *globális fenntarthatósághoz*, különösen az éghajlatváltozás megelőzése, a biológiai sokféleség megőrzése, valamint a vízkészletek és a termőföld megóvása terén.
Vonzó vidéki világ	Segítse elő a vidéki életminőség javítását, *erősítse a vidék megtartó és vonzerejét, a környezetkímélő, természetmegőrző mezőgazdasági szerkezetváltást*, segítse elő a vidéki Magyarország megismertetését.
Élhető városok	Biztosítsa a *városok térségi környezetükkel harmonikus fejlődését*, a városi életmód kedvezőtlen hatásainak (pl. elidegenedés, szlömösödés, ingázás, függés a külső erőforrásoktól, környezetszennyezés stb.) mérséklését.
Értékőrző, diverzifikált gazdálkodás	Segítse elő a *vidéki életmód, kultúra és hagyományok sokféleségének megőrzését*, biztosítsa a kulturális örökség részét képező építészeti, régészeti, néprajzi, településszerkezeti és táji értékek fennmaradását, óvja meg a vidék biológiai sokféleségét és relatíve jó környezetállapotát.
Gondosság és önzetlenség	Biztosítsa a „jó gazda gondossága" elvének az érvényesülését, de ne sértse más közösségek (pl. az érintett területekkel szomszédos térségek) értékeit és érdekeit, *nem vezethet a területi különbségek növekedéséhez*.
Etikus működés	Segítse elő az egészséges termékek előállítását, az *etikus termelés és kereskedés* kereteinek kialakulását.
Tudatos élelmiszer-termelés és -fogyasztás	Segítse elő az élelmiszertermékekkel kapcsolatos fogyasztói magatartás javítását és a *fenntartható fogyasztási szokások* elterjesztését.
Természetmegőrző térségfejlesztés	Egyértelműen támogassa a természeti értékek, a *biológiai sokféleség*, a genetikai állomány és a természetes térszerkezet megőrzését.
Ökologikus fejlesztések	A gazdálkodási tevékenységek, valamint a föld- és tájhasználat során az erőforrásigény és környezethasználat vegye figyelembe a *környezet korlátos eltartóképességét*, a helyi természeti létalapokat és ökoszisztéma-szolgáltatásokat.
Szennyezésmegelőzés, -minimalizálás	Törekedjen a *szennyezések és a hulladékok kibocsátásának megelőzésére*, illetve ahol ez nem lehetséges, e kibocsátások minimalizálására (a helyi környezetet csak annak eltartóképességéig terheli).
Tovagyűrűző hatások minimalizálása	Mérsékelnie kell a gazdasági tevékenységek okozta kedvezőtlen környezeti hatásokat; különösen nem vezethet a különböző környezeti rendszerek és térségek közötti szennyezésátterhelésekhez.
Dematerializáció	A felhasznált nyersanyagok, ivóvíz és energiahordozók mennyiségének, a *szállítási és raktározási igényeknek a minimalizálása*.
Újrahasznosítás – erőforrás-hatékonyság	A fejlesztések segítsék elő az erőforrás-hatékonyság javítását, az ipari, mezőgazdasági és háztartási melléktermékek és hulladékok *újrahasznosítását*.

Takarékosság a kimerülő készletekkel	A természeti létalapokat biztosító *meg nem újuló* erőforrások igénybevételének minimálisra szorítása.
Értékvédő gazdálkodás a megújuló erőforrásokkal	A *feltételesen megújuló* természeti erőforrások és környezeti elemek készleteinek, állapotának és önszabályozó képességének fenntartása és csak megújuló képességük mértéke és üteme figyelembevételével történő igénybevétele.
Ágazati integráció	Segítse elő, hogy az ágazati politikákba (pl. közlekedés- és energiapolitika, fejlesztéspolitika, egészség- és szociálpolitika stb.) beépüljön a *fenntartható térségfejlődés értékrendje*.
Integrált termékpolitika	Segítse elő az integrált termékpolitika érvényesülését azáltal, hogy a termelői és fogyasztói mintázatok átalakításának iránya az *anyag- és energiaintenzív termékek és szolgáltatások körétől az anyag- és energiaszegény, inkább tudás- és kultúraalapú termelés és fogyasztás* irányába mutasson.
Decentralizált fejlesztések	A térségi fejlesztéspolitikák nem vezethetnek a vállalkozások indokolatlan koncentrációjához, és elő kell segíteni a *vállalkozások sokszínűségét*, versenyegyenlőségét, a helyi gazdálkodás és kereskedelem feltételeinek javítását.
„Termelj helyben, fogyassz helyben"	Segítse elő a termékek (különösen az élelmiszerek) *helyi piacra jutását*, a közösségi önellátást, támogassa a helyi termelést és forgalmazást.
„Dolgozz helyben"	Segítse elő a *helyben foglalkoztatást, a helyi kisvállalkozások fejlődését*, a családi, kisközösségi gazdálkodási formák elterjesztését.
Minőségi termékek, innováció	Segítse elő az innovációt, az *innovatív és minőségi termelési és gazdálkodási technikák elterjesztését, sajátos értékesítésű, egyedi minőségű* termékek (pl. hungarikum) előállítását.
Térségen belüli termelési együttműködések	Erősítse a *térségen, településen belüli termékfeldolgozási láncolat kialakítását*, a termelők, gyártók egymás közti kereskedelmi kapcsolatainak javítását.
Helyi ökoszociális érdekeltség és társadalmi felelősségvállalás	Segítse elő, hogy az erőforrások használata felelősségtudatos körülmények között történjen és a *helyi közösségek érdekeit* szolgálja.
Társadalmi méltányosság	Járuljon hozzá a családok megélhetésének javításához, *a szegénység leküzdéséhez*, a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok felzárkózásához.
Tudásalapú térségfejlesztés	Segítse elő a térségben élők *képzését, hozzáférését az információhoz* és a tudáshoz, segítse a gazdálkodást támogató helyi szellemi kapacitások, szolgáltatások kiépítését.
Társadalmi kohézió	Segítse, hogy a közösségek *kitalálják saját jövőképüket*, identitásukat, továbbá támogassa a térségek, települések társadalmiprobléma-importjának kikerülését (pl. városról kiköltözők vidéki szegregációja).
Szolidaritás, területi kohézió	Segítse elő az élelmiszer-termelő és fogyasztó *egymásra utaltságának felismerését*, valamint a gazdaközösségek és a helyi társadalom kapcsolatának javítását.
Nemzedékek közötti igazságosság és társadalmi egyenlőség	A természeti és egyéb erőforrások értékvédő, *takarékos, hosszú távú szempontokat* szem előtt tartó gazdálkodását kell megvalósítani, oly módon, hogy a nők, gyermekek, idősek, fogyatékkal élők esélyegyenlősége is biztosított legyen.
Társadalmi participáció	Segítse az érintett helyi közösségek, vállalkozók, *civil és szakmai szervezetek részvételét a térségfejlesztési döntésekben*, támogassa a civil társadalom önszerveződését és fejlődését.

alatt formálódott értékvilágot felváltotta a szerzés és fogyasztás világa. A fenntarthatóság felé vezető úton vissza kellene találni a család, a gyermek, az idős, elesett emberek tiszteletére, a pazarlás helyett „újra váljanak divattá" a takarékos, értékvédő fogyasztói szokások. Ismét meg kell tanulni a tudás, az iskolázottság, a tapasztalatokon alapuló bölcsesség, a képességek és az eredmények tiszteletét; helyre szükséges állítani a kultúra, a művészetek és a tudomány tekintélyét.

2. Befektetés a társadalmi tőke újratermelésébe: közösségi, nemzeti értékrend helyreállítása. A globalizáció „elszívta a levegőt" a helyi értékek elől, amire sajnálatosan ráerősítettek a diktatúrák évtizedei is. A fenntarthatóság felé való átmenet az összetartó, együttműködő közösségeken alapszik, ennek alapfeltétele a nemzettudattól a kisközösségi öntudatig terjedő – bizalomra és önbizalomra támaszkodó – életérzés. Célszerű visszatérni a helyi értékek, helyi termékek, helyi vállalkozások és a helyi közjó tekintélyének tiszteletére. Lényeges, hogy a fenntarthatóság felé való átmenet stratégiájának egyaránt szükséges „látnia" a vidék és a város kisközösségeit, valamint „ki kell tekintenie" az országhatárokon túlra, a Kárpát-medence egészére is.

3. Befektetés a természeti tőke újratermelésébe: a nemzet természeti kincseinek megőrzése és tartamos használata. Már a bevezetésben utaltunk arra, hogy a Kárpát-medencében lelhető fel Európa védett fajainak közel fele, másutt a „fejlődés" már nyomtalanul kiirtotta ezeket. Hazánkban értékes erdők, gyepek, vizes élőhelyek találhatók, a magyarországi ivóvízbázisok és termálvízkészletek pedig gazdagok, ismertek. Ezeket azonban számos veszély fenyegeti, csökken a termőterület, minden talpalatnyi helyet beépítenek. Közben nő a fogyasztás és a pazarlás, s egyre több hulladékot és szennyezőanyagot „termelnek", lassan mérgezve az élővilágot, az embereket is. A fenntarthatóság felé vezető úton ezért szükséges meghatározni a létalapok igénybevételének (pl. területhasználat, vízhasználatok, termőföld és táj, fosszilis és biomassza energiahordozók használata) megkerülhetetlen kritériumait. A tartós közérdekűség ökológiai feltételei – egyszerű, ám térben differenciált „lábnyom indikátorok" formájában – a létalapok versengő igénybevételéhez szolgálnak útbaigazításul, tiltó rendelkezések formájában is.

4. Befektetés a gazdasági tőke újratermelésébe: a többszörös gazdasági függőség oldása és a nemzeti vagyon gyarapítása. A magyar gazdaság szuverenitását több, egymással is összefüggő függőségi helyzet gyengíti, mint például függőség a hitelezőktől és a külpiacoktól, a transznacionális befektetőktől és az EU-támogatásoktól. Csorbul az élelmiszer-önrendelkezés, a földgáz- és kőolajfüggőség meghaladja a 80%-ot. A fenntarthatósági politikák egyik „szent tehene" az ún. zöld gazdaságpolitika, amely szerint a fenntarthatóság körülményei között csak olyan tevékenységek tekinthetők versenyképesnek, amelyek „kiadási" oldalán megjelennek a létalapokban megjelenő károk. Elméleti helytállósága ellenére e téren világszerte pusztán látszateredmények, politikai PR-vívmányok születtek. A gazdasági önrendelkezés erősítése – nyakatekert szabályozók bevetése nélkül – magával hozza majd a tartós közérdekűség érvényesülését is. („Ne vágjuk le az aranytojást tojó tyúkot!") A fenntarthatóság felé való átmenetben tehát váltóállítás szükséges a globalizációról a lokalizációra: csökkentve a nemzetgazdaság külső függését, ugyanakkor erősítve a helyi sajátosságokat, a természeti, társadalmi, kulturális adottságokat jobban figyelembe vevő sok lábon álló lokális gazdaságot. A nemzeti vagyon gyarapítása pedig a helyi gazdaság erősítésével, a fenntartható építéssel, az innovációs gazdaság kialakításával érhető el, a természeti erőforrások (víz, energia, erdők, termőföld, ásványvagyon) erős állami kontrollja mellett.

Végül a fenntarthatóság felé való átmenet *fő politikai (közhatalmi) feltétele* a szilárd politikai konszenzuson nyugvó tartós közbizalom. A politika feladata olyan – a szakigazgatás nyelvére lefordítható –, a helyi gazdaságot, a kisközösséget helyzetbe hozó részletszabályozások kialakítása, amelyeket a végrehajtás iránti széles körű elkötelezettség övez. A *fenntarthatóság másik politikai feltétele* a példamutatás, azaz a közhatalom gyakorlóinak hiteles, a közbizalmat építő intézményrendszert szükséges kialakítaniuk. A feltételek páratlan lehetőséget nyújtanak az elinduláshoz. Évekig bizonytalankodtak a cél (azaz a fenntartható fejlődés) keresésével, most végre megtehetők az első lépések a fenntarthatóság magyar útján!

3. JAVASLATOK VÉGREHAJTÁSI ÉS MONITORING-MECHANIZMUSOKRA

A fenntarthatóság felé való átmenetben a végrehajtási mechanizmusoknak olyan harmonizált és kikerülhetetlen tervezési és érdekeltségi rendszert szükséges alkotniuk, amelyek „sodorják magukkal" a megvalósítást a fenntarthatóság felé vezető úton. A végrehajtást segítő állami intézményrendszernek a *„kicsi és hatékony állam"* koncepciójára célszerű épülnie; nem feltétlenül szükséges új intézményeket létrehozni. Ugyanakkor *mélyreható strukturális változásokat indokolt végigvinni a minisztériumok, a központi és a területi közigazgatás szervei közötti együttműködésben*, mert a jelenlegi ágazati szemléletű tervezési és jogalkotási gyakorlat a fenntarthatóság több ágazatra kiterjedő törekvéseit zátonyra futtathatja (*Pálvölgyi et al., 2010*).

Az ágazati stratégia- és jogalkotás kiemelt feladatai a fenntarthatóság felé való átmenetben

Bár a fenntarthatóság horizontális megközelítést igényel, nem hagyható figyelmen kívül, hogy a közhatalmi intézmények, a jog- és stratégiaalkotás „rendje" jelenleg ágazati struktúrákban működik. Megítélésünk szerint a fenntarthatóság felé való átmenet során a 2. táblázatban összefoglalt feladatok azonosíthatók.

2. táblázat

Kiemelt ágazati feladatok a fenntarthatóság felé való átmenet során

Ágazat	Stratégia- és jogalkotás prioritásai, jogalkotási feladatok
Környezetpolitika	• *Az elérhető legjobb technikákhoz kapcsolódó hazai irányelvek felülvizsgálata* (BAT-útmutatók), hogy milyen mértékben támogatják a szállítási távolság és a területhasználat minimalizálásával, a takarékos erőforrás-gazdálkodással kapcsolatos törekvéseket. • *A fenntarthatósági szempontú vizsgálati követelmények mielőbbi bevezetése szükséges a környezeti vizsgálati jogszabályokba (pl. EKHE, KHV, SKV).* • A *fenntarthatósági vizsgálat* eszközrendszerének kidolgozása és mielőbbi bevezetése. • Ki kell dolgozni a jelentős anyag- és energiaigénnyel, területhasználattal járó beruházásokra és fejlesztésekre a *legkisebb (a társadalmi, környezeti, ökológiai externáliák figyelembevételével számított) teljes költségre tervezés (full cost pricing) módszerét*. E metodika kidolgozását követően a legkisebb költségre tervezést (azaz az alátámasztottan legkisebb társadalmi költségű alternatíva megvalósítását) szükséges bevezetni a környezetvédelmi engedélyeztetésbe. • A *projektszintű karbonlábnyom-értékelő vizsgálat és komplex éghajlat-változási kockázatelemzés* módszerének kidolgozása is elkerülhetetlen. • Sürgető *a meglévő stratégiák, tervek, programok, koncepciók* fenntarthatósági szempontú felülvizsgálata. • *Útmutatók, irányelvek kidolgozása szükséges* a zöldhatóság, elsőfokú építési hatóságok, ÁNTSZ számára.

Ágazat	Stratégia- és jogalkotás prioritásai, jogalkotási feladatok
Területpolitika	• Az OTK és az *OTrT felülvizsgálatakor indokolt integrálni* a fenntartható térségfejlesztés értékrendjét. • *Területi, térségi tervek, programok, koncepciók* kidolgozásába és felülvizsgálatába mielőbb be szükséges vezetni a fenntarthatósági szempontok figyelembevételét. • Az *Integrált Városfejlesztési Stratégiák (IVS)* módszertani útmutatójának fenntarthatósági szempontú felülvizsgálata, valamint a már kidolgozott IVS-ek módosítása egyaránt indokolt.
Építésügy	• Az épületek energiatanúsításának (energiacímke) továbbfejlesztése mellett célszerű bevezetni az *építmények fenntarthatósági minősítési rendszerét*. • Sürgető *az építéssel kapcsolatos jogszabályok*, szabványok, műszaki irányelvek felülvizsgálata, azok erőforrás-takarékossá és klímabiztossá tételéhez. • Ki kell dolgozni a 2020-ig kitekintő *épületenergetikával foglalkozó stratégiát és finanszírozási programot*, megvizsgálva, hogy a *közműszolgáltatók* milyen módon vonhatók be az energiahatékonysági projektek, tervek végrehajtásába.
Fejlesztés- és támogatáspolitika	• *Fontos az állami támogatások teljes rendszerének felülvizsgálata*, azaz a központi költségvetésből, elkülönülő állami alapokból vagy európai közösségi forrásból származó támogatások fenntarthatósági teljesítményét. • Sürgető a *„zöld" közbeszerzés* rendszerének kialakítása és pozitív preferenciaként bevezetése.
Energiapolitika	• Ugyancsak sürgető a *Nemzeti Energia Stratégia végrehajtásának fenntarthatósági szempontú monitoring-, értékelési és jelentésrendszerének a kidolgozása.* • Szükséges felülvizsgálni az *energetikai támogatások* (a megújuló energiahordozók, az energiatakarékosság és energiahatékonyság-javítás, a villamos energia átviteli árához kapcsolódó támogatások), valamint az *energiahordozók jövedéki és általános forgalmi adózásának* teljes rendszerét, azok fenntarthatósági teljesítményének figyelembevételével.
Közlekedéspolitika	• A kiemelt infrastruktúraberuházások engedélyeztetési szabályozása. • A 2020-ig kitekintő fenntartható közlekedési stratégia.
Agrárpolitika	• *A Nemzeti Vidékstratégia végrehajtásának fenntarthatósági szempontú monitoring-, értékelési és jelentésrendszere*. • Az agrár- és vidékfejlesztési támogatásokhoz *„fenntarthatósági útmutató", amit a pályázók rendelkezésére bocsátanak*. • Az *agrár- és vidékfejlesztési, halászati kifizetések teljes rendszerének felülvizsgálata*, a fenntarthatóság figyelembevételével.
Oktatáspolitika	• A *köztisztviselői kar képzése* (minisztériumok, hatóságok, önkormányzati hivatalok) a fenntarthatósággal kapcsolatos képzési tematika alapján, akár „vizsga jelleggel" is. • A nevelési-oktatási intézményekben foglalkoztatott vezetők, pedagógusok, valamint a nevelő és oktató munkát segítők fenntarthatósággal kapcsolatos szakmai továbbképzése. • A *Nemzeti Alaptanterv*, amelyben nevesíteni szükséges a környezeti oktatás és nevelés keretén belül a fenntarthatósági ismeretek átadását.
K+F politika	• A *technológia- és innovációpolitikai stratégia* felülvizsgálata, *végrehajtásának fenntarthatósági szempontú monitoring-, értékelési és jelentésrendszerének* kidolgozása.
Egészségpolitika	• Az „Egészség Évtizedének Népegészségügyi Programja" *Nemzeti Környezet-egészségügyi Akcióprogramja*, a végrehajtásának fenntarthatósági szempontú monitoring-, értékelési és jelentésrendszere felülvizsgálata és módosítása.
Horizontális teendők	• Összehangolt *ágazati és területi fenntarthatósági indikátorok kifejlesztése*, ezeken alapuló jövőképek kidolgozása, adatbázis és fenntarthatósági jelentések rendszerének kialakítása. • *Átfogó szemléletváltozási kampány indítása* a takarékosság, a tartósság és a nem gazdasági értékek elismerésének elterjesztésére.

A hazai szabályozási rendszer egyik gyenge pontja az *egymást kioltó, nem koherens jogszabályok* nagy száma. A környezetjog területén sajnálatosan számos olyan jogforrást találhatunk, amelyeket „nem vezettek át" más ágazatok szabályozási rendszerébe. Esetenként e kettős szabályozások eljutnak az Alkotmánybíróság döntéséig vagy a jövő nemzedékek ombudsmanjának ajánlásáig, de *nagyobb részük lappangó akadályát képezi a fenntarthatósági törekvéseknek*.

Átfogó végrehajtási, szervezési mechanizmusok kidolgozása és elindítása

Sarkalatos kérdés, hogy sikerül-e olyan államigazgatási szervezési struktúrát kialakítani, amely nemcsak „kipipálja" a feladatokat (és ezzel elsorvasztja a megvalósítását), hanem egy együttműködő tervezési és döntés-előkészítő, valamint kikényszerítő erejű döntéshozó mechanizmust alkot. A fenntarthatóság felé való átmenet elindításához a következő – államszervezési hatáskört érintő – intézkedési irányok azonosíthatók:

a) Természeti erőforrás-gazdálkodás állami irányítása. A fenntartható fejlődés progresszív nemzetközi példái is megerősítik azt a megközelítést, hogy a természeti erőforrásokkal való gazdálkodás (erdő, ásványvagyon, föld, víz, energia), valamint a környezet-, természet- és éghajlatvédelem operatív állami irányítása hatékonyan nem választható szét, így a fenntarthatóság államigazgatási bázisát az ezen ügyekért egyaránt felelős minisztériumban kell kialakítani.

b) Fenntarthatósági Tervezési Irányelvek kiadása. A kormányapparátus munkáját, illetve a végrehajtás teendőihez kapcsolódó költségvetési források tervezését – a következő évi költségvetési törvény előkészítésével párhuzamosan – tervezési körirat kiadása alapozhatja meg.

c) Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács megerősítése: Az NFFT-nek célszerű továbbfejlesztenie az érdekeltek közötti párbeszéd és együttműködési készségek javításának feltételeit. Megfontolandó az NFFT bázisán egy szélesebb körű konzultatív fórum létrehozása, mely az NFFT „előegyeztető" ernyőszerveként, akár 50-80 taggal is működhet. A fórum az NFFT jóváhagyásával és felügyelete mellett munkacsoportokat alakíthat, tehermentesíti a tanácsot a nyomonkövetési és javaslattételi feladataiban.

d) Törvények által létrehozott, többoldalú tanácsok bevonása a végrehajtásba: szakterületeiket kiválóan ismerő, horizontális integrációt ellátó országos testületek (pl. Országos Környezetvédelmi Tanács, Országos Területfejlesztési Tanács, Nemzeti Építészeti Tanács, Nemzeti Egészségügyi Tanács stb.) segíthetik a végrehajtás kezdeti lépéseit. Célszerű, ha e testületek áttekintik, hogy szakterületükön milyen stratégia- és jogalkotási lépések szükségesek, állásfoglalást fogalmaznak meg a teendőkről, szükség esetén az NFFT-vel együttes ülésen vitatják meg azokat.

Az önkormányzatok feladatai a fenntarthatóság felé való átmenetben

A fenntarthatóság felé való átmenet helyi és térségi pillérében, a területi tervezésben, az intézkedések, projektek lokális fejlesztésében és ellenőrzésében kiemelt szerepe van az önkormányzatoknak. Ahhoz, hogy a települési és magasabb térségi szintű önkormányzatok érdemben „beléphessenek" a végrehajtás kezdeti fázisába, az alábbi mechanizmusokat javasoljuk:

a) Járási fenntarthatósági referens kötelező alkalmazása: valamennyi járásban (kistérségben), valamint az 50 ezer lakosnál nagyobb településeken fenntarthatósági és természetierőforrás-gazdálkodásban kompetens referenst kell alkalmazni a járás munkaszervezetében.

b) Regionális Fenntarthatósági és Természeti Erőforrás Parlamentek létrehozása: Erős hatáskörrel rendelkező NUTS-2 szintű döntés-előkészítő, javaslattevő szerveket kell létrehozni, melyek

többek között javaslatot tesznek a regionális szintű pénzügyi források allokációs prioritásaira – jogalkotási javaslattal (jogszabály-előterjesztéssel) élhet a közhatalom felé –, állást foglal a régió természeti erőforrásait jelentős mértékben igénybe vevő beruházásokról (az engedélyezési folyamat részeként). Tagjai – háromoldalú paritásos elvek alapján – a régió energia-, víz-, mező- és erdőgazdálkodással foglalkozó gazdasági szereplőinek választott képviselői, civil szervezeteinek választott képviselői, közigazgatási szerveinek kijelölt képviselői.

A Regionális Fenntarthatósági és Természeti Erőforrás Parlamentek a regionális közigazgatás munkaszervezetébe illesztve, de attól szervezetileg függetlenül működhetnek.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Jelen közlemény a Nemzeti Fenntartható Fejlődési Stratégia megalapozó kutatásai keretében készült tanulmány alapján készült („Természeti erőforrások fenntartása: a természeti erőforrások állapota a Kárpát-medencében, azok fenntartható hasznosítását befolyásoló hajtóerők feltárása, valamint az éghajlatváltozás várható hatásainak becslése és a felkészülés, alkalmazkodás lehetőségei" Országgyűlés Hivatala, 2011).

A munka szakmai tartalma kapcsolódik a „Minőségorientált, összehangolt oktatási és K+F+I stratégia, valamint működési modell kidolgozása a Műegyetemen" c. projekt szakmai célkitűzéseinek megvalósításához. A projekt megvalósítását az Új Széchenyi Terv TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0002 programja támogatja.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Bartus G. (2006a): A fenntartható fejlődés rejtélyes fogalmáról. Kommentár, 1(6):55-63. pp. – (2) Bartus G. (2006b): Lehetséges-e konzervatív környezetpolitika? Közjó és Kapitalizmus Intézet Műhelytanulmány No. 2. – (3) Boda Zs. (2004): Globális ökopolitika. Helikon Kiadó, Budapest – (4) Costanza, R. – Cumberland, J. – Daly, H. E. – Goodland, R. – Norgaard, R. (1997): An Introduction to Ecological Economics. Boca Raton (FL, US): CRC Press – (5) Czira T. et al. (2008): Balaton Régió Fejlesztési Terv (2007–2013) Stratégiai Környezeti Vizsgálata. VÁTI Kht., Env-in-Cent Kft. – (6) Csete L. – Láng I. (2005): Fenntartható agrárgazdaság és vidékfejlesztés. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest – (7) Csete L. – Láng I. (2009): A vidék fenntartható fejlődése. A vidék fejlődésének fenntarthatósága – hétköznapi megközelítésben. MTA Történettudományi Intézet – Társadalomkutató Központ, Budapest – (8) Csete M. (2004): Vidék szerepe a régiók versenyképességében. In: Fiatal regionalisták IV. országos konferenciája, „A versenyképesség regionális, vállalati és intézményi dimenziói". Konferenciakötet – Régiók versenyképessége, Győr ISBN 963 9052 – (9) Csete M. (2009): A fenntarthatóság kistérségi vizsgálata. Doktori értekezés. Budapest – (10) Gyulai I. (2008): Kérdések és válaszok a fenntartható fejlődésről. Magyar Természetvédők Szövetsége, Budapest – (11) Kerekes S. – Kiss K. (2001): Környezetpolitikánk az EU-elvárások hálójában. Agroinform Kiadó, Budapest – (12) Kindler J. – Zsolnai L. (1993): Etika a gazdaságban. Keraban Kiadó – (13) Lányi A. (2007): A fenntartható társadalom. L'Harmattan Kiadó, Budapest – (14) Meadows, D.H. – Randers, J. – Meadows, D.L. – Behrens, W.W. (1972): The Limits to growth: A report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind. Universe Books, New York, U.S.A. – (15) Pálvölgyi T. (2006): A stratégiai környezeti vizsgálatok klíma elemei. „AGRO-21" Füzetek 47. sz., 3-16. pp. – (16) Pálvölgyi T. (2007): Környezeti stratégiák. In: Szlávik J. (szerk.): Környezetgazdaságtan. Tyoptex Kiadó, Budapest – (17) Pálvölgyi T. et al. (2007a): Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Terv és Program Stratégiai Környezeti Vizsgálata. Env-in-Cent Kft., Price-Waterhouse-Coopers, FVM – (18) Pálvölgyi T. et al. (2007b): Magyarország Nemzeti Halászati Stratégiai Terv és a Halászati Operatív Program Stratégiai Környezeti Vizsgálata. Env-in-Cent Kft., FVM – (19) Pálvölgyi T. – Czira T. – Szabó É. – Harazin P. (2010): Tanulmány az éghajlat védelméről szóló törvénytervezet megvalósításának hazai feltételrendszeréről. Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács, Budapest – (20) Pálvölgyi T. – Csete M. – Hunyady A. – Máyer Z. – Nemes Cs. – Szabó É. E. – Szlávik J. (2008): Tizenöt év az éghajlatvéde-

lemben: küzdelmek, kihívások, kétségek. EMLA Environmental Management and Law Association – (21) Szlávik J. (2005): Fenntartható környezet- és erőforrás-gazdálkodás. KJK Kerszöv. Kiadó, Budapest – (22) Szlávik J. – Csete M. (2006): Kép vagy tükörkép, avagy gondolatok a fenntarthatóságról. Gazdálkodás, 17. különkiadás – (23) Tombácz E. – Pálvölgyi T. – Gyulai I. – Szilvácsku Zs. – Fleischer T. – Mozsgai K. – Magyar E. (2003): Stratégiai Környezeti Vizsgálat a Regionális Operatív Program környezeti szempontú ex-ante értékelésének megalapozásához. VÁTI Kht. – (24) World Commission on Environment and Development (1987): Our common future. Oxford, Oxford University Press, ISBN 0-19-282080-X

Tudnivalók a **gazdálkodásban** *megjelentetésre készülő kéziratokról*

Mindenekelőtt kérjük és ajánljuk szerzőtársainknak, hogy

• olyan tartalmú kéziratot küldjenek, amely az *olvasó érdeklődésére* is számot tartó, újszerű tudományos vagy általánosítható gyakorlati eredményekről szól;

• feleljen meg *a tudományos igényesség* kritériumainak;

• elégítse ki a szokásos formai követelményeket: *öt kulcsszó, „Összefoglaló megállapítások, következtetések, javaslatok"* alcím a dolgozat elején, amely nem bevezetés, tartalmi kivonat, hanem az eredmények tömör összegzése, magyarul-angolul. A kézirat szerkezete legyen logikusan felépített és alcímekkel tagolt, a *„Forrásmunkák jegyzéke"* pedig csak a szövegben valamilyen formában hivatkozott vagy érintett munkákat tartalmazza;

• jól szerkesztett táblázatokkal, elsősorban *fekete-fehérben is jól mutató* ábrákkal, fotókkal tegyék tetszetősebbé, tömörebbé a kéziratot.

• a szöveg ne ismételje részletesen az ábrákból, táblázatokból egyértelműen következőket, igazodjon az érdemi mondanivaló terjedelmi igényéhez.

Formai követelmények

Oldalbeállítás: normál, Times New Roman betűtípus; 12-es betűméret; 1,5-es sorköz.

Tagolás: a dolgozat címe, szerzők neve(i) gondolatjellel elválasztva, 5 kulcsszó, „Összefoglaló megállapítások, következtetések, javaslatok" alcím. A szövegben lehetőleg csak első- és másodrendű alcímek szerepeljenek.

A címet, kulcsszavakat és az összefoglalást *angolul* is mellékeljék!

Táblázatok, ábrák, képek

Ezeket az elemeket külön fájlokban is kérjük mellékelni, eredeti formátumban (Excel, Corel stb.), mivel csak így végezhetők el az esetleges javítások, korrekciók. A szövegbe beillesztett, konvertált objektumok nyomdai szempontból *nem kezelhetők megfelelően.* Az ábrák elsősorban fekete-fehérben legyenek megalkotva. Amennyiben valóban indokolt, színesben is elkészíthetők az ábrák. A képek, fotók, szkennelt ábrák jó minőségű, nagy felbontású képfájlként is legyenek mellékelve.

- x – x -

A leadott kézirathoz csatolva kérjük a szerzők pontos adatait feltüntetni (név, munkahely pontos megnevezése, beosztás, valamint a kapcsolattartás végett levelezési cím, telefon /fax/, e-mail).

TARTALOM

Tanévnyitó gondolatok az agrár-felsőoktatásban 445

Schmitt Pál: „A kezdet szépsége": tanévnyitó a Szent István Egyetemen 446

Parragh László: A tanulás az élni tudás lehetőségeinek elsajátítása! 449

Andor László: Felsőoktatás az „EUROPA 2020" tükrében 452

TANULMÁNY

Tenk Antal: Doktorképzés Mosonmagyaróváron 456

Pálvölgyi Tamás – Csete Mária: A fenntarthatóság felé való átmenet lehetőségei Magyarországon 467

Dinya László: A fenntarthatóság kistérségi modellje 479

Csíkné Mácsai Éva: Közvetlen értékesítés a zöldség-gyümölcs termelők körében 494

Székely Erika: A magyarországi mezőgazdasági szaktanácsadás intézményi jellemzői 502

Szente Viktória – Szakály Zoltán – Széles Gyula: Ökoélelmiszerek megítélése Magyarországon – alakuló fogyasztói tudatosság? 512

Németh-T. Anett – Vincze-Tóth Judit – Troján Szabolcs: A fagyasztott zöldségek fogyasztási preferenciáinak vizsgálata 518

Karácsony Péter – Tóth Kálmán – Pinke Gyula – Pál Róbert: A magyarországi máktermelésről 529

SZEMLE

Szabó Gábor: Csáki Csaba példaértékű oktatói és kutatói munkásságáról 534

Tudnivalók a **gazdálkodásban** megjelentetésre készülő kéziratokról 478

Summary 536

Contents 540